

Andrzej Sobczyk

POTENCJAŁ ROZWOJOWY GMIN WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO

DEVELOPMENT POTENTIAL OF ZACHODNIOPOMORSIE VOIVODESHIP`S COMMUNITIES

Zakład Analizy Systemowej i Finansów, Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie
ul. Kłemensa Janickiego 31, 71–270 Szczecin, e-mail: andrzej.sobczyk@zut.edu.pl

Summary. This article created a group of indicators which make attempts to describe development potential on every particular community from Zachodniopomorskie voivodeship. As we assumed in this essay the most important indicators are share in income taxes and share of capital expenditures. Basing on them we can say which of its are strong and which are weak. That would be useful to make a map of the most attractive places for people or for business.

Słowa kluczowe: gminy, inwestycje, podatek, potencjał, rozwój.

Key words: communities development, income in communities, indicator of potential.

WSTĘP

Na dynamikę rozwoju społeczno-gospodarczego wpływ mają zasoby naturalne i niematerialne, inicjujące zmiany na danym terenie, w efekcie których następuje zaspokajanie potrzeb mieszkańców oraz zwiększanie ich dobrobytu. Innymi słowy: potencjał rozwojowy gmin jest wypadkową wielu elementów, a wśród nich m.in. cech twardych, takich jak stopień rozbudowy infrastruktury oraz miękkich, takich jak wiedza czy umiejętności społeczności lokalnej. Zasoby te zyskują na znaczeniu w okresie spowolnienia gospodarczego, ograniczonych środków finansowych oraz stale rosnących kosztów funkcjonowania jednostek samorządu terytorialnego. Realizacja planów rozwojowych w gminach zależy przede wszystkim od zasobności budżetu, a to z kolei zależy od kondycji finansowej lokalnej społeczności i lokalnych firm. Każda podejmowana decyzja, niezależnie od tego, czy dotyczy spraw jej bieżącego funkcjonowania czy rozwoju, ma swój wymiar finansowy. Możliwości finansowe gminy w ścisłym powiązaniu z jakością zarządzania stanowią więc podstawę do wyznaczania strategicznych celów jej funkcjonowania i rozwoju (Rudzka-Lorentz i Sierak 2006). Współczesnym finansom samorządowym należy przypisać istotną rolę w zaspokajaniu potrzeb wspólnot lokalnych i regionalnych; największe znaczenie dla zarządu jednostki samorządu terytorialnego powinna mieć minimalizacja marnotrawienia publicznych środków finansowych przeznaczonych na wykonywanie różnych zadań.

Celem niniejszego opracowania jest próba określenia potencjału rozwojowego zachodniopomorskich gmin poprzez ich klasyfikację pod względem wielkości dochodu, z uwzględnieniem podatku od osób fizycznych i prawnych w przeliczeniu na 1000 mieszkańców danej gminy. Aby móc wskazać zależności pomiędzy strukturą demograficzną a jej potencjałem rozwojowym,

opracowano zestaw wskaźników bazujących na danych z zakresu demografii oraz finansów gmin województwa zachodniopomorskiego.

FINANSE PUBLICZNE A ROZWÓJ LOKALNY

Rozwój to proces kierunkowych zmian czegoś lub kogoś o charakterze długotrwałym (Sochacka-Krysiak 2006). Mowa zatem o przemianie danej rzeczy z formy prostej na formę bardziej złożoną bądź odwrotnie, a także doskonalszą pod różnymi względami, co można wiązać z dążeniem do postępu. Także w rozwoju społeczno-gospodarczym gmin obserwować można wspomniany postęp, który jest determinowany przez potencjał finansowy jednostki samorządu terytorialnego. Na potencjał ten wpływ ma wiele czynników – zarówno wewnętrznych (na poziomie gminy), jak i zewnętrznych, warunkowanych trendami globalnymi. O kierunkach i tempie rozwoju decyduje wiele czynników, a ich dobór powinien uwzględniać uwarunkowania globalne (Jałowiecki 2002). Wyróżnia się m.in. czynniki: społeczne, ekonomiczne oraz naturalne. Bez wątpienia na kształt każdego z nich wpływa struktura demograficzna gminy. Jej stan determinuje potencjalne wpływy finansowe oraz obciążenia budżetu.

Zakładać należy, że głównie osoby w wieku produkcyjnym są najbardziej pożądane jako osoby zapewniające największy dochód, co powoduje zwiększenie potencjału ekonomicznego. Gmina będzie w stanie wyasygnować odpowiednie środki na niezbędne inwestycje publiczne, zachęcając przy tym do migracji kolejne osoby (płatników podatków), co będzie „motorem napędowym” rozwoju. Nie ulega zatem wątpliwości, że tworzenie warunków trwałego rozwoju następować powinno na poziomie lokalnym. Można nawet stwierdzić, że poziom lokalny dotyczy obszaru o znaczeniu strategicznym, odgrywającego główną rolę w procesach ożywienia i restrukturyzacji całej gospodarki.

Inaczej rzecz ujmując, przez rozwój lokalny rozumieć można całokształt ilościowych i jakościowych przeobrażeń, dotyczących danego terytorium, a odnoszących się do poziomu życia mieszkańców i funkcjonowania podmiotów gospodarczych. W związku z tym tak rozumiany rozwój i związane z nim procesy oznacza proces kształtowania zmian w kierunku jak najbardziej pożądanym, akceptowanym społecznie i ekonomicznie, zgodnie z wymogami racjonalnego zagospodarowania przestrzeni, ochrony środowiska przyrodniczego i dziedzictwa kulturowego, w sposób kontrolowany, świadomy i celowy. Podstawową rolę w kształtowaniu tak rozumianego pojęcia powinien odgrywać samorząd gminny (Ziółkowski i Goleń 2006), bowiem procesy rozwojowe odbywają się w określonej przestrzeni geograficznej i są z nią ściśle związane, a także – w wielu przypadkach – silnie od niej uzależnione. Czynniki przestrzeni odgrywa zawsze istotną rolę w kształtowaniu charakteru, a często skali i dynamiki procesów rozwojowych (Sochacka-Krysiak 2006).

Finansowanie potrzeb rozwojowych wymaga pozyskiwania dodatkowych środków z różnych dostępnych źródeł finansowania. W interesie gminy i dla jej szans rozwojowych ważne jest korzystanie z wszelkich możliwych źródeł finansowania. W gospodarce finansowej gmin szczególnie istotnym czynnikiem, charakteryzującym możliwości rozwojowe, są dochody własne, świadczące o zapobiegliwości rządzących oraz aktywności gospodarczej mieszkańców i ich stanie posiadania (poziom podatków i opłat lokalnych). W efekcie rozwój lokalny tworzy nowe wartości na poziomie

gminy. Tymi wartościami są nie tylko nowe firmy i miejsca pracy, ale też atrakcyjne lokalizacje oferujące tzw. twarde czynniki lokalizacyjne, np. w formie urządzeń infrastrukturalnych (Bieñkowska 2009).

Zdaniem Markowskiego (2010) realizacja zadań własnych w poszczególnych gminach może różnić się regularnością, stabilnością, a także formą oraz warunkami, w jakich są one wykonywane. Zakres zadań powierzonych jednostkom samorządu terytorialnego jest określony (Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym) jako zadania zaspokajania zbiorowych potrzeb wspólnoty. Wachlarz obciążeń finansowych w budżecie gminy jest więc bardzo szeroki. Tym bardziej coraz większe znaczenie zyskują takie działania kierownictwa, które mogą przyciągnąć kolejnych mieszkańców czy inwestorów, którzy staną się źródłem dochodów. Między rozwojem lokalnym a finansami gminy występują wzajemne powiązania i uwarunkowania. Rozwój gospodarczy oznacza dla danego obszaru m.in. wzrost wielkości dochodów firm oraz liczby ludności, przy jednoczesnym wzroście zatrudnienia.

Występowanie współzależności pomiędzy rozwojem lokalnym i finansami gminy sprawia, że planowanie tego rozwoju i prognoza jego oddziaływania na koszty i dochody gminy powinny być również opracowywane współzależnie. Dzięki temu zwiększą się realność i racjonalność uchwalanych planów rozwoju lokalnego (Zalewski 2009). Możliwości, jakimi dysponuje samorząd gminny, zależne są zarówno od wielkości jego dochodów, jak i od kosztów, jakie on ponosi przy realizacji zadań własnych (Markowski 2002). Jednym z najważniejszych narzędzi zarządzania finansami gminy jest budżet. Dane zawarte w budżecie gminy są odzwierciedleniem programów działania strategii rozwoju gminy. Po stronie dochodów źródła i struktura dochodów stanowią podsumowanie podjętych decyzji oraz czynników, które doprowadziły do tych decyzji. W faktycznej działalności gmin szczególne znaczenie mają dochody własne, przy czym ich duży udział sprzyja samodzielności finansowej gminy. Dochody własne to głównie podatki lokalne i udziały w podatkach dochodowych. Wpływy z udziału w podatkach dochodowych stanowią dość stabilne źródło dochodów gminy oraz zabezpieczają systematyczny dopływ środków pieniężnych. Kształtowanie dochodów oraz kierunki alokacji środków wynikają z ilościowych i jakościowych potrzeb zgłaszanych przez społeczności lokalne w ścisłym powiązaniu z bieżącą i prognozowaną sytuacją finansową gminy, przy zastosowaniu zasad racjonalnego gospodarowania (Sochacka-Krysiak 2006).

To wszystko wskazuje na znaczną złożoność systemu finansów gminnych, w którym nacisk kładzie się nie tylko na administrowanie, ale także na zarządzanie finansami. W zarządzaniu tym należy wyróżnić wiele, jak się wydaje istotnych, elementów: planowanie budżetowe, planowanie finansowe, finansowanie inwestycji, badanie płynności finansowej i kontrolowanie finansów (Rudzka-Lorentz i Sierak 2006). Zapotrzebowanie finansowe gmin wyznaczają przekazane im do realizacji zadania i kompetencje (Sochacka-Krysiak 2006), które ukształtowały się w procesie stopniowej decentralizacji i dekoncentracji funkcji państwa.

WYNIKI ANALIZY

Na potrzeby artykułu zestawiono w tabelach wskaźniki wielkości podatku dochodowego od osób fizycznych i prawnych w przeliczeniu na 1000 osób. Analizowany okres obejmuje lata 2006–2011. Gminy podzielono na typy: miejskie, wiejskie oraz miejsko-wiejskie. Każda z tabel

podaje średnią wartość danego wskaźnika w danym roku oraz 3 gminy, które zanotowały najmniejszą oraz największą jego wartość.

Gminy miejskie oraz miasta na prawach powiatu

Tabela 1 prezentuje wartości wskaźników dotyczących podatku dochodowego na 1000 osób. Najwyższe kwoty wpływów podatkowych, w przeliczeniu na mieszkańca, generowały Szczecin, Koszalin oraz Świnoujście. Miasta te zdecydowanie przerastają pod tym względem inne obszary w województwie. Na przeciwnym biegunie znalazły się: Białogard, Darłowo oraz Sławno. W roku 2011 średnia wyniosła ok. 609 zł. Najlepsza w zestawieniu gmina osiągnęła wskaźnik wyższy o 35% (931 zł), ostatnia natomiast – o 28% niższy (ok. 440 zł).

Tabela 1. Wielkość podatku dochodowego od osób fizycznych na 1000 osób, uzyskanego przez gminę w latach 2006–2011

2006		2007		2008		2009		2010		2011	
7	680,24	4	922,29	7	946,87	7	915,08	7	884,08	7	931,04
4	667,21	7	848,29	4	910,39	4	901,28	4	833,61	4	898,27
10	539,16	10	666,18	10	718,42	10	689,48	10	676,77	10	769,72
Średnia	431,69		544,36		600,92		569,13		556,21		608,40
5	317,33	2	385,02	5	457,11	11	435,46	2	413,82	2	461,76
1	296,06	5	371,50	2	443,49	2	413,28	1	410,27	1	448,92
2	289,22	1	360,91	1	415,70	1	407,20	5	373,56	5	439,18

1 – Białogard, 2 – Darłowo, 4 – Koszalin, 5 – Sławno, 6 – Stargard, 7 – Szczecin, 8 – Szczecinek, 9 – Świdwin, 10 – Świnoujście, 11 – Wałcz.

Źródło: opracowano na podstawie Banku Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego.

Tabela 2. Wielkość podatku dochodowego od osób prawnych na 1000 osób, uzyskanego przez gminę w latach 2006–2011

2006		2007		2008		2009		2010		2011	
7	57,26	7	79,08	7	90,35	7	86,92	7	59,24	7	69,43
4	37,17	4	68,47	4	50,97	4	50,60	4	56,33	4	51,83
Średnia	22,95		34,68		28,58		32,08		29,49		30,24
6	17,36	9	22,83	5	12,94	1	16,17	6	19,94	1	15,14
1	11,33	1	19,04	2	8,31	9	14,75	9	14,56	9	14,02
2	3,96	2	10,05	9	7,56	2	10,09	2	11,02	2	6,68

1 – Białogard, 2 – Darłowo, 4 – Koszalin, 5 – Sławno, 6 – Stargard, 7 – Szczecin, 9 – Świdwin.

Źródło: opracowano na podstawie Banku Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego.

Jak wykazuje tab. 2, w analizowanym okresie jedynie dwa miasta uplasowały się powyżej średniej pod względem wskaźnika opisującego wpływy z podatku dochodowego CIT, w przeliczeniu na mieszkańca; były to Koszalin oraz Szczecin – odpowiednio 41% i 43% (w 2011 r.) powyżej średniej wynoszącej 30 zł. Są to jednocześnie najludniejsze miasta województwa. Najmniejsze wartości opisywanego wskaźnika zanotowano w Białogardzie, Darłowie oraz Stargardzie Szczecińskim (od 4 do 20 zł). Warto zwrócić uwagę na Darłowo, które w 2008 r. znalazło się w grupie najslabszych (średnia w roku 2011 wyniosła ok. 30 zł). Najslabsza w zestawieniu gmina wypracowała zaledwie ok. 20% (ok. 7 zł) tej wartości, najlepsza zaś – niemal 70 zł, czyli o 56% więcej.

Gminy wiejskie

Jak wynika z tab. 3, największe wpływy z podatku dochodowego od osób fizycznych na mieszkańca odnotowano w gminach: Kołbaskowo, Rewal i Dobra. W roku 2011 dołączyła gmina Biesiekierz (ok. 703 zł), która zastąpiła gminę Rewal. Ponieważ gospodarka tej gminy opiera się na turystyce, która jest branżą niestabilną w polskich warunkach klimatycznych, niższy wskaźnik nie jest zaskakujący. Gminy, w których wpływy z podatku dochodowego były najniższe, to przede wszystkim Brojce, Brzeżno oraz Warnice. To niekorzystna sytuacja dla tych gmin, która oznacza, że ich potencjał rozwojowy jest na bardzo niskim poziomie. W roku 2011 gminy te wypracowały od 46 do 52% średniej wartości wskaźnika, przy czym zwiększała się ona systematycznie w 2006 r. – od ok. 200 zł do 378 zł w 2011 r.

Tabela 3. Wielkość podatku dochodowego od osób fizycznych na 1000 osób, uzyskanego przez gminę w latach 2006–2011

2006		2007		2008		2009		2010		2011	
11	710,41	11	904,10	11	1017,19	11	1168,89	11	1088,89	11	1245,10
34	520,96	34	743,85	34	897,58	34	857,88	34	895,20	18	738,00
18	487,99	18	593,80	18	720,73	18	766,65	18	740,09	6	703,62
Średnia	193,23		249,97		304,11		286,53		293,15		378,38
39	111,09	8	144,36	8	173,81	8	149,29	16	161,65	16	195,54
50	102,92	50	133,42	50	171,30	50	132,33	9	150,30	8	195,13
9	98,83	9	131,73	9	160,31	9	130,93	50	149,23	9	176,53

6 – Biesiekierz, 8 – Brojce, 9 – Brzeżno, 11 – Dobra Szczecińska, 16 – Karnice, 18 – Kołbaskowo, 34 – Rewal, 39 – Stara Dąbrowa, 50 – Warnice.

Źródło: opracowano na podstawie Banku Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego.

Tabela 4. Wielkość podatku dochodowego od osób prawnych na 1000 osób, uzyskanego przez gminę w latach 2006–2011

2006		2007		2008		2009		2010		2011	
17	146,18	17	163,93	17	165,01	17	162,68	17	122,22	17	187,17
11	52,02	11	60,00	31	134,96	11	38,66	11	60,26	11	80,66
18	51,46	18	55,24	11	64,07	20	29,67	18	55,90	42	66,66
Średnia	10,41		13,58		13,81		10,34		10,40		15,42
23	0,10	33	0,28	32	-0,06	8	0,07	10	0,18	8	0,19
3	0,09	8	0,16	36	-0,11	30	0,03	23	0,07	15	0,08
39	0,05	24	0,11	48	-0,56	32	0,00	3	-0,03	23	0,01

3 – Białogard, 8 – Brojce, 10 – Darłowo, 11 – Dobra Szczecińska, 15 – Grzmiąca, 17 – Kobylanka, 18 – Kołbaskowo, 20 – Kozielice, 23 – Manowo, 24 – Marianowo, 30 – Przelewice, 31 – Przybiernów, 32 – Radowo Małe, 33 – Rąbino, 36 – Siemyśl, 39 – Stara Dąbrowa, 42 – Stepnica, 48 – Ustronie Morskie.

Źródło: opracowano na podstawie Banku Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego.

W tabeli 4 zawarto dane, z których wynika, iż w 2011 r. gmina Dobra wypracowała o 92% wyższy wskaźnik od średniej wynoszącej 187 zł. Kobylanka i Kołbaskowo to gminy, w których również uzyskano wysokie wpływy z podatku dochodowego od osób fizycznych – odpowiednio 80 i 66 zł. W roku 2011 dołączyła do nich gmina Stepnica (78% powyżej średniej). Poniżej zaś i jednocześnie najslabiej zasilane były m.in. Manowo, Radowo Małe i Przelewice (0,01 zł). Średnia wartość wskaźnika wahała się od 10 do 15 zł w ostatnich 6 latach.

Gminy miejsko-wiejskie

Tabela 5 prezentuje wielkość podatku dochodowego od osób fizycznych w przeliczeniu na liczbę mieszkańców. Największe kwoty odnotowano m.in. w gminie Police (do 2010 r.). Gminy Pyrzyce, Dębno i Międzyzdroje osiągnęły odpowiednio 60%, 43% i 8% powyżej średniej w roku 2011. W analizowanym okresie średnia kwota wahała się w przedziale od ok. 300 do ok. 550 zł. Wartości wskaźnika poniżej tej średniej, a zarazem najmniejsze odnotowano m.in. w gminach Mieszkowice, Suchań oraz Dobra – odpowiednio 37%, 36% i 34% średniej wartości wskaźnika w roku 2011.

Tabela 5. Wielkość podatku dochodowego od osób fizycznych na 1000 osób, uzyskanego przez gminę w latach 2006–2011

2006		2007		2008		2009		2010		2011	
39	402,96	39	513,29	19	551,90	39	528,33	39	569,87	41	1465,85
21	400,34	21	493,83	21	548,52	30	521,25	19	513,96	12	1278,63
30	390,17	19	479,31	39	543,88	19	518,65	30	506,48	30	594,35
Średnia	296,00		377,46		424,07		396,38		395,13		552,69
2	148,22	2	182,09	2	218,39	29	177,42	29	184,61	29	206,53
36	140,34	29	179,64	29	213,87	45	166,42	45	182,08	45	202,98
45	137,18	45	170,97	45	185,33	13	164,31	13	171,04	13	189,58

2 – Barwice, 13 – Dobra, 19 – Goleniów, 21 – Gryfino, 29 – Mieszkowice, 30 – Międzyzdroje, 36 – Pelczyce, 39 – Police, 41 – Pyrzyce, 45 – Suchań.

Źródło: opracowano na podstawie Banku Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego.

Tabela 6. Wielkość podatku dochodowego od osób prawnych na 1000 osób, uzyskanego przez gminę w latach 2006–2011

2006		2007		2008		2009		2010		2011	
13	838,42	32	341,20	32	307,27	32	1647,53	32	353,36	32	519,28
32	359,88	42	339,15	28	193,84	36	199,93	46	248,40	36	323,99
45	353,86	36	318,67	46	173,70	28	185,68	17	179,00	50	287,60
Średnia	69,14		60,37		56,61		77,45		52,34		66,53
26	5,87	25	6,95	12	8,06	51	8,12	21	6,50	21	8,55
6	4,65	12	5,83	25	7,13	39	4,76	43	5,65	43	7,17
48	-67,20	29	5,05	31	7,04	31	4,68	31	4,52	38	4,22

6 – Cedynia, 12 – Dębno, 13 – Dobra, 17 – Dziwnów, 21 – Gryfino, 25 – Karlino, 26 – Lipiany, 28 – Maszewo, 29 – Mieszkowice, 31 – Mirosławiec, 32 – Moryń, 36 – Pelczyce, 38 – Polanów, 39 – Police, 42 – Recz, 43 – Resko, 46 – Trzcińsko-Zdrój, 48 – Tuczno, 50 – Wolin, 51 – Złocieniec.

Źródło: opracowano na podstawie Banku Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego.

Zupełnie inaczej przedstawia się sytuacja w przypadku wskaźnika opisującego wielkość podatku dochodowego od osób fizycznych. W tabeli 6 podano gminy, które są pod tym względem najlepsze. W tej grupie w poszczególnych latach znalazły się Moryń, Suchań, Dobra, Trzcińsko Zdrój oraz Wolin. Najlepsze gminy osiągnęły w roku 2011 wpływy o wartości od 287 do 519 zł, przy średniej wynoszącej 66 zł. Natomiast jeśli chodzi o gminy o najniższym wskaźniku, to niemal co roku w analizowanym okresie odnotowywano inną grupę gmin. W roku 2011 najniższe wskaźniki zanotowano w gminach: Gryfino, Resko oraz Polanów – odpowiednio 13%, 11% oraz 6,3% średniej wartości wskaźnika.

PODSUMOWANIE

Dane, które przedstawiono w drugiej części artykułu, dają podstawy do wskazania gmin o największym potencjale rozwojowym. Potencjał, który w równym stopniu dotyczy sfery ekonomicznej i sfery społecznej. W każdej z 3 kategorii gmin wyróżnić można te, które przodują oraz te, które rejestrują najmniejsze wartości. Na tej podstawie można wnioskować, że gminom sprzyja np. położenie w pasie nadmorskim czy po prostu sama ich wielkość. Na podstawie wyników badania można stwierdzić, które gminy są rozwojowe.

Przede wszystkim największe miasta, takie jak Szczecin, Koszalin, Kołobrzeg oraz Świnoujście, to są ośrodki gospodarcze. Do tych gmin można zaliczyć również gminy: Dobrą Szczecińską, Kobyłankę, Rewal oraz Mrzeżyno. Dwie pierwsze cechują się dużą liczbą mieszkańców, natomiast w przypadku dwóch ostatnich duży wpływ na rozwój ma ich turystyczny charakter. Natomiast gminy położone peryferyjnie, nieposiadające na swoim terenie przedsiębiorstw czy infrastruktury turystycznej, w dużym stopniu uzależnione będą od polityki rozwoju regionu czy kraju, dotyczy to przede wszystkim takich gmin, jak: Białogard, Darłowo, Świdwin, Brojce, Warnice czy Dębno i Ińsko (główni beneficjenci tzw. janosikowego). Gminy te nie są w stanie sprostać (z uwagi na brak inwestycji) konkurencji, dodatkowo sytuację pogarsza ich struktura demograficzna – tereny gmin wyludniają się, a społeczeństwo starzeje, powiększając grupę mieszkańców w wieku poprodukcyjnym. Jest to wyraźny znak dla rządzących, gdzie powinni skierować siły i środki na aktywizację terenu. Trudno się spodziewać, by po latach stagnacji gminy te były w stanie zmienić się w atrakcyjne pod względem mieszkaniowym czy inwestycyjnym tereny.

PIŚMIENNICTWO

- Bank Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego**, www.stat.gov.pl, dostęp: luty 2014.
- Bieńkowska B.** 2009. Ocena warunków rozwoju przedsiębiorczości w Polsce, w: *Przedsiębiorczość a rozwój lokalny*. Red. R. Barcik, G. Biesok. Bielsko-Biała, ATH.
- Geise M.** 2009. Wpływ wybranych problemów gospodarki globalnej na rozwój lokalny. Bydgoszcz, Wydawnictwo WGS.
- Jałowiecki B.** 2002. *Rozwój lokalny i regionalny w perspektywie socjologicznej*. Tychy, Śl. Wydaw. Nauk.
- Kosek-Wojnar M.** 2007. *Podstawy finansów samorządu terytorialnego*. Warszawa, PWN S.A.
- Markowski K.** 2001. Obligacje komunalne jako instrument koncentrowania kapitału w celu finansowania inwestycji komunalnych, w: *Zarządzanie finansami. Klasyczne zasady – nowoczesne narzędzia*. Red. D. Zarzecki. Warszawa, Fundacja Rozwoju Rachunkowości w Polsce.
- Markowski K.** 2002. Zarządzanie finansami gminy w aspekcie inwestycji komunalnych w Polsce w latach 1996–1999, w: *Zarządzanie finansami. Cele – organizacja – narzędzia*. Red. D. Zarzecki. Szczecin, USzczec.
- Rudzka-Lorentz C., Sierak J.** 2006. Zarządzanie finansami w gminach, w: *Zarządzanie gospodarką i finansami gminy*. Red. H. Sochacka-Krysiak. Warszawa, SGH.
- Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym**. DzU z 2001 r., nr 142, poz. 1591.
- Zalewski A.** 2009. Problemy i metody prognozowania wpływu rozwoju lokalnego na finanse gminy. Pr. Nauk. UE Wroc. 46, 184.
- Ziółkowski M., Goleń M.** 2006. Zarządzanie strategiczne rozwojem lokalnym, w: *Zarządzanie gospodarką i finansami gminy*. Warszawa, SGGW.
- Ziółkowski M., Goleń M.** 2006. Zarządzanie strategiczne, w: *Zarządzanie gospodarką i finansami gminy*. Red. H. Sochacka-Krysiak. Warszawa, SGH.

